

TE, 62

Temps d'Educació

Universitat
de Barcelona

1r semestre 2022

Núm. 62

Pedagogia per a una memòria democràtica

Temps d'Educació

2022 (1r semestre)
Núm. 62

Pedagogia per a una memòria democràtica

ÍNDEX / CONTENTS

MONOGRAFIA: PEDAGOGIA PER A UNA MEMÒRIA DEMOCRÀTICA

MONOGRAPH: PEDAGOGY FOR A DEMOCRATIC MEMORY

Pedagogia per a una memòria democràtica, 7

Pedagogy for a democratic memory

Isabel Carrillo Flores

La pràctica política de la memòria comunitària com a valor de la democràcia, 13

The political practice of the community memory as a value of democracy

Ian Grosvenor i Eulàlia Collelldemont

A construção da memória histórica pelas atualidades cinematográficas: uma outra história da educação pela sétima arte?, 35

The construction of historical memory by cinematographic news: Is there another history of education through the seventh art?

Ana Luísa Paz

Las bitácoras del Salón de Nunca Más de Granada: efectos transformadores de una escritura no mediada, 53

The Salón de Nunca Más blogs in Granada: the transformative effects of unmediated writing

Marda Zuluaga-Aristizábal

‘La darrera lliçó dels mestres valencians’: proposta formativa de pedagogia de la memòria per a l’alumnat de magisteri, 69

The last lesson of the Valencian teachers: formative proposal of pedagogy of the memory for teaching students

M^a del Carmen Agulló Díaz

La investigació formativa en memòria democràtica i educació a la universitat, 85

Training research in democratic memory and university education

Núria Padrós-Tuneu, Núria Simó-Gil i Josep Casanovas-Prat

Memoria y transmisión. Trabajo y ejemplos de arte y pedagogía memorial desde el Observatorio Europeo de Memorias, 101

Memory and transmission. Work and examples of memorial art and pedagogy from the European Observatory of Memories

Jordi Guixé Corominas

Principios para una pedagogía de la memoria crítica, 123

Basis of the pedagogy on critical memory

Isabel Carrillo Flores

Visibles y protagonistas: el derecho de los pueblos indígenas (y todos los pueblos) de Guatemala a una pedagogía de la memoria histórica, 141

Visible and protagonists: the right of the indigenous peoples (and all peoples) of Guatemala to a pedagogy of historical memory

Carlos Aldana Mendoza

ESTUDIS I RECERQUES / STUDIES & RESEARCHES

L'aprenentatge de la lectoescriptura fonamentat en la literatura: orígens, consideracions i orientacions didàctiques, 159

Literature-based literacy learning: origins, considerations and didactic orientations

Cintia Carreira Zafra

Actituds que frenen l'aprenentatge del català entre els alumnes d'origen immigrant i una proposta d'aula, 175

Attitudes among students of immigrant origin that hinder learning Catalan: a classroom proposal

Ester Pínter Pla i Àngel Custodio Raluy Alonso

L'educació musical com a potenciadora de l'atenció en els infants. Una revisió bibliogràfica, 203

Music education as an enhancer of attention in children: A bibliographic review

Mercè Navarro Calafell, Josep Gustems i Caterina Calderon

TESTIMONIS PEDAGÒGICS / PEDAGOGICAL TESTIMONIES

Un passeig pedagògic, 225

A pedagogical stroll

Josep Varela i Serra

REFLEXIONS I ASSAIGS / REFLECTIONS & ESSAYS

La tradición filosófica y pedagógica neoidealista: de Gentile a Cavallera, 243

The neo-idealistic philosophical and pedagogical tradition: from Gentile to Cavallera.

Francesc Morató

La memoria de los olvidados: la persecución de las «deformaciones» culturales y educativas en la Albania socialista (1973), 275

The memory of the forgotten: the persecution of cultural and educational «deformations» in socialist Albania (1973)

Xavier Baró i Queralt, Anastasi Prodani i Edlira Gabili

NOTES DE LECTURA / READING NOTES

MONOGRAFIA

MONOGRAPH

Pedagogia per a una memòria democràtica

Isabel Carrillo Flores*

Presentació

Maria Zambrano, en la seva obra *Persona y Democracia*, afirma la democràcia com a ordre de vida on l'aprendre a ser i l'aprendre a conviure són possibles. Un ordre en moviment, no determinat ni estàtic, que es va creant i es fa present amb la participació de tothom com a persones amb trets diferencials i biografies diverses. És en el reconeixement que es forma part d'una societat de contorns i essències democràtiques, que es pot adquirir una visió més justa de la pròpia realitat i, a través d'ella, de tota la realitat humana. Recuperem aquí les paraules de Zambrano per afirmar que la democràcia justa necessita de processos pedagògics estimuladors de la consciència històrica, d'un saber veure que, com a contrapunt a una moral desvirtuada «hecha de desdenes persistentes, de negación a ver, pensar, percibir; a vivir a modo íntegro», tenim el dret i el deure de conformar «una ètica de la història» o «una història en modo ético». Esdevé aquest fer ètic en expressió de responsabilitat en presents on res pot justificar la inacció que pot portar a «dispensar al ser humano de abrazar su tiempo, su circunstancia històrica» (Zambrano, 1988, p. 25).

El monogràfic que compartim neix del compromís, que mou a les autores i els autors que han participat, amb la democràcia i la memòria democràtica. El conjunt d'articles no conforma una visió homogènia, sinó una constel·lació de formes diverses d'aproximar-se a les memòries silenciades, desvirtuades, usurpades. S'aporta, d'aquesta forma, una visió que amplia els seus horitzons per a mostrar una manera d'idear i viure la memòria que és més complexa i més calidoscòpica. Cada aportació ofereix elements singulars per a pensar una pedagogia de la memòria que no vol ser descriptiva ni prescriptiva, però que tampoc fuig de les descripcions ni queda reduïda a la interpretació buida dels elements que la justifiquen. Una pedagogia que no traça un recorregut lineal de la memòria, ni simplifica ni aïlla fets i dades, ni es limita a construir un relat únic del passat.

Lluny de plantejaments hermètics, el que mou a les autores i els autors és compartir el seu pensar i el seu fer a l'entorn de pràctiques educatives i pràctiques de recerca on la memòria és alhora objectiu, contingut i acció. És un compartir solidari que enriqueix el coneixement, però que no té com a finalitat la rèplica, sinó posar a dialogar diferents formes d'aproximar-se a una pedagogia de la memòria que en temps i contextos diferents no està exempta de conflictes. En aquesta orientació fem nostres les paraules de Beatriz Restrepo Gallego quan diu que la solidaritat «es el valor de los tiempos presentes y de los por venir»; que ser solidari «es sentir que hacemos parte de un proyecto, de una comunidad, de una institución en cuya razón de ser participamos y a

---

(*) Doctora en Pedagogia. Professora titular del Departament de Pedagogia de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya. Investigadora del Grup de Recerca Educativa i del Centre d'Estudis Interdisciplinaris de Gènere. Adreça electrònica: isabel.carrillo@uvic.cat

cuya realización contribuimos de manera decisiva»; i que tenir una ètica de la solidaritat «es ser capaz de fundamentar públicamente el valor de la solidaridad [...] tener la valentía de mostrar en nuestra vida, que frente al egoísmo, el desconocimiento del otro y la indiferencia frente a sus necesidades, es siempre posible otra posible opción.» (Restrepo Callego, 2019, p. 184-185).

Cada veu del monogràfic esdevé invitació a formar part, solidàriament, d'ideacions i projectes pedagògics de memòria. A través dels seus escrits, autores i autors animen a pensar i practicar processos situats que vagin conformant les traces de la memòria democràtica, de les memòries singulars i col·lectives, perdent la por a descobrir el passat viscut, no per recrear-se en ell, ni per crear ancoratges, sinó amb el desig d'obrir els ulls a un present que necessita desxifrar-se, deslligar nusos, i idear-se pedagògicament.

Es així que des de contextos, referents, i perspectives metodològiques diverses, els articles exploren els vincles entre educació, cultura, memòria i democràcia. En conjunt reflexionen sobre la memòria com a dret humà i deure que cal garantir en contextos que opten per la qualitat democràtica. En la seva diversitat, aporten elements que permeten projectar pedagogies de la memòria articulant processos de recerca, experiències formatives i plantejaments de fonamentació i significació.

Investigar per a construir relats plurals de memòria

Els tres primers articles articulen els seus continguts a l'entorn de la investigació i la memòria. Són aportacions que plantegen altres formes d'enfocar els estudis sobre els processos de construcció plural de la memòria, i mostren com la recerca permet descobrir una memòria més sentida, viscuda i significada.

Ian Grovesnor i Eulàlia Collelldemont, en l'article *La pràctica política de la memòria comunitària com a valor de la democràcia*, ofereixen elements per aproximar-se a diferents fonts visuals del període de la Gran Guerra (1914-1919); unes imatges que van ser creades per la persona adulta i que interpel·len a qui les mira. A través de les fonts visuals s'articula un assaig sobre la memòria que planteja qüestions d'ordenació i situació, de metodologia i d'epistemologia. El contingut esdevé un exercici lliure que proposa la reflexió oberta per a investigar la possibilitat de diferents veïnatsges, muntatges, recorreguts plurals en les formes de copsar i narrar una memòria comunitària que sigui participada. La memòria compartida es presenta com una de les vies possibles que fiancen el poder fer una història sobre l'educació des dels principis de justícia social, al mateix temps que es va articulant una història democràtica de la pedagogia.

A continuació, Ana Luísa Paz, en el seu article *A construção da memória histórica pelas atualidades cinematográficas: uma outra história da educação pela sétima arte?*, situa en l'agenda de recerca la discussió sobre el buit en els estudis sobre l'Estado Novo (1933-1974) a Portugal. El contingut situa el debat sobre la recuperació d'una memòria usurpada pel règim, plantejant com a repte d'investigació fer una història de l'art encara no escrita que doni elements per a construir un altre relat que sigui contrapunt a la pròpia memòria històrica delimitada pel règim. Ho fa a través de l'estudi de registres físics i d'una metodologia d'investigació que posa en relació memòria del passat, ús del passat en el present, i construcció de la pròpia memòria del cine.

L'article *Las bitácoras del Salón de Nunca Más de Granada: efectos transformadores de una escritura no mediada*, de Marda Zuluaga-Aristazábal, presenta els resultats d'una

recerca a l'entorn dels processos de transmissió i elaboració del passat violent a Colòmbia. La investigació centrada en les bitàcoles del *Salón de Nunca Más* de Granada (lloc de memòria del conflicte armat colombià) desxifra l'apropiació d'un espai de memòria per part de la ciutadania. El *Salón* es va enriquir amb l'escriptura de les persones que el visiten. Els escrits d'infants, de joves, dones adultes i ancianes, expressen els impactes del conflicte en les seves vides i mostren els processos d'elaboració subjectiva de les violències viscudes. L'autora evidencia com l'escriptura es torna instrument per a construir altres relats dignificadors de la memòria. No són escrits que mostren la correcció formal dels textos, sinó les formes d'un dolor que es fa públic i en aquet fer-se públic va trobant les estratègies de resignificació i reconciliació.

Formació per a una memòria justa

De forma complementària a la recerca, pensar la formació i desenvolupar pràctiques de memòria és el que centra l'interès dels següents articles que evidencien la no neutralitat de la investigació y de la formació. Les aportacions sobre experiències educatives a l'entorn de la memòria i la promoció de la veritat i la convivència, en l'àmbit universitari i en els entorns públics, expressen la dimensió ètica de la memòria i el seu valor per a una formació ètica i justa.

M^a del Carmen Agulló Díaz, en l'article *La darrera lliçó dels mestres valencians: proposta formativa de pedagogia de la memòria per l'alumnat de magisteri*, narra l'experiència formativa realitzada amb estudiants de magisteri a través d'una proposta pedagògica basada en la recuperació de les històries d'onze mestres valencians afusellats. L'article contextualitza l'experiència en la dictadura franquista i les seves pràctiques repressives sistemàtiques de violació dels drets humans. A través de diferents activitats es pretén que les i els joves estudiants puguin conèixer i denunciar la política d'extermini de la que també va ser objecte el col·lectiu de mestres. L'autora posa de manifest el silenci que va acompanyar la transició dificultant l'educació per a la ciutadania, i planteja una formació de mestres que incorpori la memòria exemplar com a contingut conceptual, procedimental i actitudinal.

L'article *La investigació formativa en memòria democràtica i educació a la universitat*, de Núria Padrós-Tuneu, Núria Simó-Gil i Josep Casanovas-Prat, presenta una experiència de caràcter interdisciplinari que ha tingut per a objectiu implicar a estudiants de diferents cursos dels graus d'Educació Social i Mestres en el procés de conservació i difusió de la memòria del professorat que ha estat vinculat a la Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes de la UVic-UCC des de la seva fundació l'any 1977. L'experiència fa visible el valor d'una formació on joves estudiants aprenen a investigar fent investigació, i a l'investigar van donant forma a la memòria democràtica. I ho fan a través d'entrevistes inter-generacionals que permeten conèixer les trajectòries de professores i professors que formen part d'una generació que va viure la seva infantesa i adolescència durant l'època franquista, la seva joventut durant la transició democràtica, i que van mostrar de diferents maneres, un compromís polític, social i/o educatiu amb el nostre país.

L'aportació de Jordi Guixé Corominas, *Memoria y transmisión. Trabajo y ejemplos de arte y pedagogía memorial desde el Observatorio Europeo de Memorias*, situa la memòria en actuacions en l'àmbit públic amb la finalitat de contribuir a la sensibilització i formació de qui participa en cada projecte i, de forma global, a tota la ciutadania. En la prime-

ra part analitza les polítiques públiques de memòria a escala europea i els nous mètodes per a treballar la memòria que es plantegen des de l'Observatori Europeu de Memòries. En una segona part de l'article es presenten exemples d'accions de memòria que interpel·len i impliquen a ciutadanes i ciutadans. No es limita l'autor a la descripció d'una exposició sobre Auschwitz; del mural a Barcelona art i educació de la Memòria de l'Holocaust; o del mural sobre Esteve Canyelles, deportat a Mauthausen, fet a Torredembarra. Aquestes accions són, en si mateixes, objecte d'estudi i anàlisi mostrant els processos pedagògics artístics i creatius que s'activen i que contribueixen a la transmissió del passat recent en els espais públics.

Principis i significacions de la memòria democràtica

Els continguts dels dos darrers articles aporten reflexions transversals per a pensar els fonaments pedagògics orientadors de pràctiques d'investigació i de formació que contribueixen a traçar una memòria democràtica contextualitzada. Són contribucions que, en si mateixes, no es presenten com a un corpus teòric tancat, sinó que els seus continguts inviten a conversar, interrogar, analitzar, reflexionar, i desvetllar la consciència d'una manera crítica i propositiva. Les dues aportacions, juntament amb les anteriors, constitueixen un gest honest de corresponsabilitat amb la pedagogia, la memòria i la democràcia.

L'article *Principios para una Pedagogía de la Memoria Crítica* d'Isabel Carrillo Flores, posa en relació l'estudi d'informes del relator especial de les Nacions Unides sobre promoció de la veritat, la justícia, la reparació i les garanties de no repetició, amb elements conceptuals i aportacions sobre memòria en contextos de conflicte i de transició democràtica. La finalitat és traçar un contingut que explicita les tensions que genera el pensar la memòria com a bé comú i requisit necessari per a la justícia transicional. En contraposició a l'oblit, la negació i la distorsió històrica, es defensa una pedagogia de la memòria crítica. Posar en el centre de l'educació la memòria, i projectar la seva vivència com a dret humà, és l'eix articulador dels principis pedagògics mínims que proposa l'autora per a pensar i dur a la pràctica una memòria justa que projecta el seu valor en la conformació de societats democràtiques.

Per la seva part, Carlos Aldana Mendoza, en el seu article *Visibles y protagonistas: el derecho de los pueblos indígenas (y todos los pueblos) de Guatemala a una pedagogía de la memoria histórica*, reflexiona sobre la memòria com a dret humà front a la cultura de la violència que imposa l'oblit de les històries de patiment. Per l'autor la memòria activa és inspiradora de formes d'afrontar el dolor, l'exclusió, la repressió i l'abandonament provocats per polítiques opressores i silenciadores de la història dels pobles de Guatemala. Defensa una pedagogia de la memòria històrica que es projecta des d'una dimensió política amb la finalitat de transformar la pedagogia de l'amnèsia en una pedagogia que articula la comprensió dels orígens i causes de la violència estructural imposada pel poder polític i militar; l'elaboració i resignificació dels processos viscuts, i la visibilització i protagonisme dels pobles indígenes, de les víctimes i supervivents.

Amb aquest monogràfic es vol contribuir a situar la memòria en les agendes polítiques i pedagògiques, és a dir, traslladar la memòria de la marginalitat i l'opacitat de la que sovint és objecte en l'educació, tant pel que fa als processos de recerca com als processos de formació. Es fa amb el convenciment que una altra opció és possible, l'opció de situar en el centre la memòria democràtica per a contribuir a eliminar les

barreres que encara avui dificulten tenir consciència històrica, comprendre, com diu Zambrano, que «el hombre ha sido siempre un ser histórico. Más hasta ahora, la historia la hacían solamente unos cuantos, y los demás solo la padecían. Ahora, por diversas causas, la historia la hacemos entre todos; la sufrimos todos también y todos hemos venido a ser sus protagonistas» (Zambrano, 1988, p. 11).

Referències

- Restrepo Gallego, B. (2019) *Convicciones y magisterio. Ensayos escogidos*. Medellín, Editorial EAFIT.
- Zambrano, M. (1988) *Persona y Democracia. La historia sacrificial*. Barcelona, Anthropos.

La pràctica política de la memòria comunitària com a valor de la democràcia

Ian Grosvenor*
Eulàlia Colleldemont**

Resum

En l'article desenvolupem un assaig sobre com la memòria comunitària és un dels valors que sustenten la democràcia des de la producció i creació cultural de la pedagogia, entesa no com a mercat finançat per les agències sinó com a pràctica política necessària en el fer recerca, en els estudis i en les investigacions. Amb una primera aproximació a diferents fonts visuals de període de la Gran Guerra (1914-1918¹), s'estableixen diferents recorreguts a través i amb ús de les fonts, tot incorporant en l'assaig diferents vies per narrar diferent. Tant és així que ens enfrontem a una sèrie d'imatges, les mirem, i tot pensant en Berger (1972), les intentem copsar des de la memòria comunitària, no com a pintors, no com a editors, no com a restauradors, no com a professors sinó en un exercici lliure d'històries compartides. Aquest és, doncs, un article que tracta d'aproximar-se a les fonts visuals com a integrants del fer un exercici democràtic de memòria, tot plantejant qüestions d'ordenació i situació, de metodologia i d'epistemologia. Com a assaig però, és clar que és una reflexió oberta que parteix de converses, discussions, provatures i creences prèvies.

Paraules clau

Justícia social, democràcia, memòria comunitària, participació, història visual de l'educació

Recepció original: 24 de novembre de 2021

Acceptació: 15 de febrer de 2022

Publicació: 1 de juny de 2022

Presentació: justícia social i història democràtica

La memòria compartida és una de les vies possibles que fiancen el poder fer una història sobre l'educació des dels principis de justícia social i el que podríem denominar com a història democràtica de la pedagogia. Una justícia social que permet crear i sostenir una societat justa i igualitària on cada persona és important, els seus drets són reconeguts i protegits i les decisions són preses de manera justa i honesta. En el seu centre es localitzen els principis d'equitat, accessibilitat, participació i drets. Una justícia social que és impossible sense que els poders funcionin imbuïts de l'obligació de servei i la

(*) Professor emèrit de la Càtedra Urban Education History de la University of Birmingham, School of Education i director del centre «Voices of War & Peace». Autor de diversos articles i llibres sobre racisme, educació i identitat, ha dut a terme diferents recerques en la cultura visual de l'educació i en història urbana de la infància. Director de la revista *Paedagogica Historica*. Ha comissionat diferents exposicions de temàtica educativa. Promotor de diferents recerques d'activisme a través de la història realitzades de manera col·laborativa, centra l'atenció en com potenciar investigacions participades. Adreça electrònica: i.d.grosvenor@bham.ac.uk

(**) Professora del Departament de Pedagogia de la Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya i membre del GREUV (Grup de Recerca Educativa). S'ha especialitzat en les bases teòriques i històriques de la pedagogia estètica, incidint en la recerca en fonts visuals i audiovisuals des de la perspectiva de la història cultural i la memòria educativa com espai de construcció d'una cultura pública. Ha participat en diferents projectes nacionals i internacionals d'investigació i ha coordinat diferents projectes vinculats a l'aprenentatge cultural. Actualment és directora del Museu Virtual de Pedagogia (MUVIP) de la UVIC-UCC. Adreça electrònica: eulalia@uvic.cat

(1) Acotem el període fins a l'armistici de novembre de 1918, per bé que el Tractat de Versalles no es firmaria fins a la Conferència de Pau de París al 28 de juny de 1919.

implementació des de les agències públiques de polítiques de redistribució. Com a concepte, la justícia social s'ha legitimitat des de sempre per les ciències socials a través del desenvolupament de marcs d'anàlisi que permeten reunir dades objectives de les relacions entre individus i grups, la identificació de les desigualtats geogràfiques i la producció de solucions polítiques. A l'àrea de l'educació, el focus dels estudis rau en les desigualtats en la distribució de l'accés a l'educació impartida. Per pensar aquestes desigualtats, la història de l'educació aporta una perspectiva temporal que permet identificar els patrons d'emergència i la permanència de desigualtats i de les solucions polítiques proposades i desenvolupades en el transcurs de diferents períodes, col·laborant així amb les propostes de l'avui.

Un dels vehicles per construir una memòria compartida és el de la recerca col·laborativa i de la recerca participativa. I és que, certament, totes les comunitats tenen moltes històries al darrera, algunes explicades, altres amagades i altres que persisteixen en les veus populars. I és el recull d'aquestes històries que ens serveix com a detector d'alguns dels elements que configuren la realitat educativa, entre els mateixos destaquen els assenyalats sobre les decisions polítiques, socials i culturals i les seves conseqüències. Això és, que centra l'atenció en aquells elements que configuren la gestió de les decisions però que no sempre apareixen en les descripcions dels actes i fenòmens passats², focalitza la mirada envers aquelles històries de vida de les múltiples comunitats que conviuen i experimenten els efectes dels esdeveniments geopolítics³ i identifica algunes de les configuracions culturals comunitàries⁴. En tots els casos, la idea és resseguir les històries omeses, aquells elements no visibles que dificulten la comprensió de les realitats d'avui que estudiem. Unes realitats que no totes són fàcils d'investigar, de digerir, d'assumir ni de difondre, però totes tenen un lloc en la història de l'educació que cal atendre i cal investigar i, quan és el cas, fer emergir a la superfície. Atès que només amb la combinació de les moltes històries diferents podem rellegir els passats des de les seves complexitats. No hi ha dubte que aquesta relectura ens permet comprendre algunes de les estructures i tendències actuals de l'educació –recuperem aquí la importància donada per l'estructuralisme en l'establiment i manteniment de sistemes.

-
- (2) Per exemple, en l'estudi de les gripes del segle xx i actual COVID-19 efectuat en el llarg dels seminaris: Educació i Cultura en temps de pandèmies. Equitat i Sostenibilitat a debat, celebrats a la UVic entre el febrer i juliol de 2021 (organitzats pel GREUV i CRED amb l'ajut de UVIC-UCC: DIVC2021A001) es va fer palesa la rellevància de les decisions i seguiment de les mateixes que es prengueren tant des de la política com dels sectors de poder i populars. Així, cada obertura o tancament d'escoles tingué implicacions tant en la vida de la comunitat com en la dels infants.
  - (3) Un exemple de les diferents vivències de comunitats diferents, massa temps ocultes, es pot observar en els diferents projectes de resseguiment de la història de les comunitats desenvolupada a l'entorn de la Primera Guerra Mundial pel projecte World War One Engagement Centre: Voices of War and Peace: <https://www.voicesofwarandpeace.org/voices-projects/>, l'estructura del qual es va presentar en l'article Collelldemont Pujadas, Eulàlia; Grosvenor, Ian; Gauld, Nicola. «De la commemoració a la 'transmemoració': el World War One Engagement Centre: Voices of War and Peace». *Temps d'Educació*, [en línia], 2018, Núm. 55, p. 43-55, <https://raco.cat/index.php/TempsEducacio/article/view/348740> [Consulta: 24-08-2021].
  - (4) Un exemple és el del seguiment de la creació dels parcs i jardins com a creació culturals públiques. Sobre la mateixa es pot consultar Cercós, Raquel; Collelldemont, Eulàlia (2020) «Parcs i jardins urbans Deambulant pels laberints de l'educació estètica». *Compàs d'Amalgama*, 1, p. 63-67, <https://revistes.ub.edu/index.php/compas-amalgama/article/view/31287> [consulta: 24-08-2021] i Collelldemont, Eulàlia; Cercós, Raquel; Birmingham i los parques urbanos: un modelo pedagógico para las ciudades industriales». Vilafranca, Isabel; Cercós, Raquel (eds.) *Ciudades pedagógicas europeas. Hacia una cartografía educativa*. Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2011 p. 155-174.

Cal afegir-hi que aquests dos principis (el de justícia social i el d'història democràtica) actualment tenen una vigència i necessitat punyent de ser represos tant en la memòria educativa –més subjectiva si es vol– com en la història pedagògica –també subjectiva, però que introdueix claus d'anàlisi i interpretació. Una actualitat que ve condicionada en tant que les llibertats polítiques estan essent erosionades atès que les democràcies nominals estan experimentant un gir cap a l'autocràcia en la direcció dels protofeixismes. Com denuncia l'activista polític George Monboit en l'article aparegut al *The Guardian* (27 de juliol de 2021) «Pegasus spyware is just the latest tool autocrats are using to stay in power: 'the arc of history no longer bends towards justice». (Monboit, 2021).

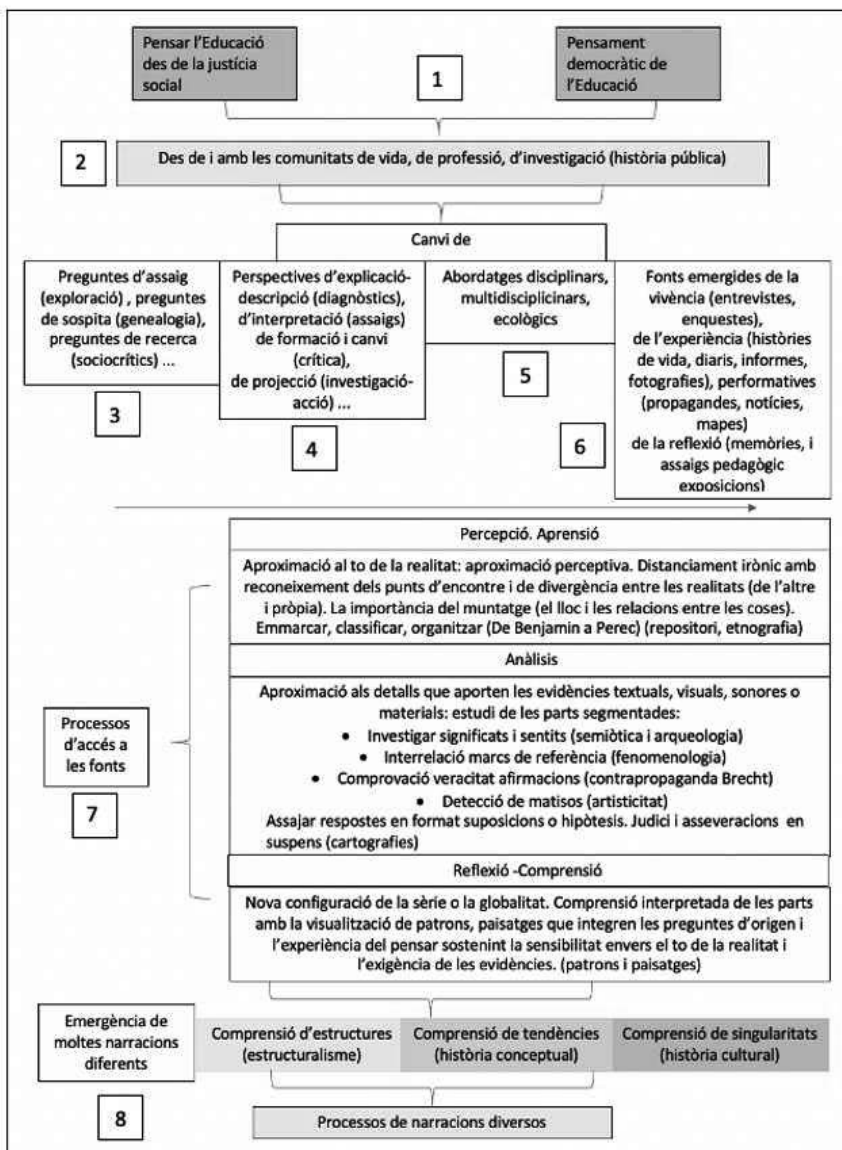
Fonts i perspectives que sacsegen

Des de la perspectiva plantejada ens cal, doncs, establir un seguit de preguntes, perspectives i d'abordatge en la història de l'educació que només pot fer-se des de la comunitat que s'interroga i s'explica, ens interroga i ens demanda explicacions per fer front a la situació d'avui. Una possible resposta la té la història col·laborativa i pública (Myers, Grosvenor, 2018), tot recollint alguns dels elements de la història oral per generar processos educatius⁵. Aquest posicionament comporta una obertura de les fonts, com s'ha estipulat tant des de la història cultural (Burke, 2006) com de la història conceptual (Vilanou, 2006). Unes fonts que més enllà de ser més plurals (integrant les diferents evidències i rastres del passat, ja sigui en les seves formes materials o immaterials, usant paraules o imatges, narracions o instantànies) ens han de sacsejar i fer-nos plantejar reptes nous. No es tracta doncs, només d'obrir-se a les possibilitats noves que ofereixen aquests altres materials, ans també introduir els elements de comprensió diferencials que ells ens aporten⁶.

Així si bé seguim usant processos de pensament amb els que des del romanticisme pedagògic s'ha estat fent història i memòria educativa, cal una descol·locació de les evidències de base amb què es sustenta aquest pensament. És a dir que, encara que ens hi encarem amb els processos que ja va establir Goethe quan discorria sobre l'aproximació intuïtiva a la totalitat o l'aproximació analítica que estudia les parts, les interrelacions entre els processos, així com les preguntes i els marcs de comprensió són diferents. Amb el risc de crear corpus metodològicament eclèctics, però sense aturar-se pel rebuig a construccions complexes, s'integren en aquest fer diferents metodologies i processos d'interrogació a la història educativa. Sintèticament, resumiríem com recull la Figura 1.

-
- (5) En aquesta línia es va crear el projecte MeDEp. *La memòria democràtica a través d'investigar l'experiència educativa. De la proposta a la formació d'actuació en la formació universitària a potenciar la memòria en centres educatius* (MEM200/20/000019), que es presenta en aquest mateix número: Padrós-Tuneu, Núria; Simó-Gil, Núria; Casanovas-Prat, Josep; «La investigació formativa en memòria democràtica i educació a la universitat».
  - (6) Assenyalem aquí la conferència de Catherine Burke «An exploration of liminal pockets of contestation and delight in school spaces» al 41 ISCHE International Standing Conference for the History of Education- ISCHE, Porto (Portugal), del 17 al 20 de julio, 2019, en la qual amb un treball quasi d'arqueologia forense analitzava els diferents objectes que els infants havien portat a les seves butxaques tot descobrint relacions entre el cos i l'entorn, la cultura infantil i la cultura de l'entorn així com les dissidències a les diferents disciplines imposades.

Figura 1. Esquema d'anàlisi de fonts

Elaboració pròpia (els números fan referència a les citacions en el text)

És a dir, tot partint dels principis proposats de pensar l'educació des de la justícia social i buscant fer una història democràtica de l'educació (núm. 1 de l'esquema), es van traçant aquestes històries compartides i públiques (núm. 2 de l'esquema) amb la finalitat de poder narrar de manera diferent el passat per absorbir les seves ombres presents

en l'actualitat. En aquest procés d'investigació es plantegen diferents canvis tant en les preguntes que sustenten la investigació, tot fent l'exploració de possibilitats, la sospita a l'entorn de fets i interpretacions donades o la cerca de respostes a qüestions definides (núm. 3 de l'esquema) com en les perspectives que adoptem a l'encarar l'estudi que en determinaran l'orientació (núm. 4 de l'esquema). El seu abordatge que podem disposar els elements per començar a assajar respostes a les preguntes d'origen, ja siguin en format de suposicions o hipòtesis, però el judici aquí encara està en suspens, permeten diversos abordatges, més o menys circumscrits a una disciplina (núm. 5 de l'esquema). Si bé, per la seva condició d'història compartida i pública necessita integrar diferents dimensions (visió ecològica). Les fonts, evidències produïdes per l'esdevenir educatiu i la cultura pedagògica (núm. 6 de l'esquema) passen a formar part així del rebost. Pensaments, idees, ordenacions, pràctiques recollides a partir de les vivències, experiències, provocacions performatives i reflexions es condensen així en aquest corpus de memòria i història pedagògica, a voltes contradient-se entre elles, en altres moments confabulant-se, però també complementant-se.

Els processos d'accés a les fonts (núm. 7 de l'esquema) són diversos i no necessàriament amb una ordenació fixada hi ha un moment d'aproximació a la globalitat on, inevitablement, ens acostem a la realitat a través de la intuïció perceptiva. Quelcom que es pot fer pensant el conjunt, la sèrie o la seqüència (Prat i Padrós, 2014), però sempre tenint en compte aquells aspectes que reubiquen la globalitat i construeixen noves dimensions. L'estètica aquí té un paper important perquè, usant els processos propis de la raó poètica (Zambrano, 1977), ens ofereix la possibilitat de fer preguntes, de crear sospites, d'establir supòsits o fins i tot de confegir hipòtesis. Ens ofereix, també, la possibilitat de relligar les experiències de formació de l'altre amb les nostres, més enllà del salt temporal (Gómez, 2014). I aquest és un relligat que no es dona des d'un distanciament fred, sinó una vinculació de distància irònica. És a dir, d'una distància provocada pel saber-se altre, pel saber-se diferent, però que reconeix els punts d'encontre amb l'altre. Punts que són talment necessaris, en tant que seran els nusos d'aproximació que sustenten la passió del saber sobre el passat. Aquesta aproximació a la globalitat es compenetra amb les anàlisis documentals que possibiliten un acostament als detalls que ens ofereixen les evidències i que ens permet apuntalar-nos a les finestres d'una realitat passada. Tant és així que, amb un estudi de les parts de les narracions dels fets, fenòmens, successos que estan inscrits amb les evidències, es poden segmentar parts i investigar-les des de si. L'estudi dels detalls –paraules o traces–, dels seus significats i sentits en l'ahir i en l'avui (hermenèutica de les expressions i semiòtica); la interrelació amb l'evolució dels marcs de referència via les citacions explícites, simbòliques o lingüístiques, però també les implícites –aquelles que «colen» en les redaccions i composicions– (com a genealogia del pensament); la comprovació de veritats de les afirmacions i, si és el cas, la detecció dels matisos inclosos o, fins i tot, de falsedats expresses –ja siguin numèriques, de paraules o d'imatge– seria encara un altre punt d'aquest procés –a l'estil de la proposada com a contrapropaganda per Brecht (2017). És per aquest motiu que aquest conjunt d'anàlisis no es clou en ell mateix, requereix retornar les parts en el ser sèrie, en el presentar-la com a global. És a dir, en el fer de la interpretació una nova experiència de pensament. En aquest sentit, aquella percepció sentida, que ha estat prosseguida de la suspensió del judici en l'anàlisi, s'endinsa ara en la possibilitat d'establir patrons (fenomenologia) i paisatges (Cercós, 2021) que permeten interrelacionar les sensibilitats d'origen amb les sensibilitats de destí. Això és, d'allò que es va